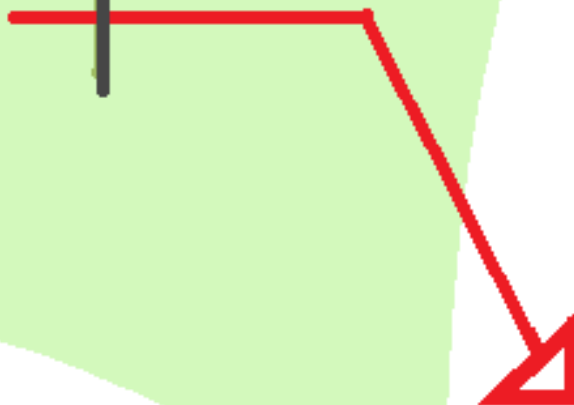
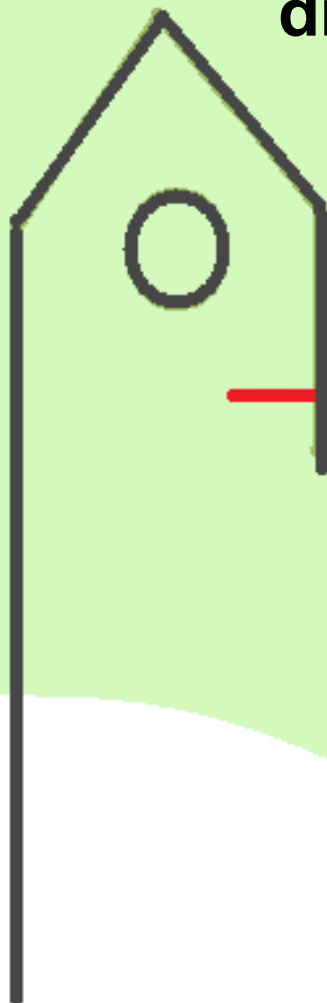

De economische crisis, de gevolgen en de diaconale inzet

Lezingencyclus
Titus Brandsmaparochie
Oss, voorjaar 2010

INHOUD

Voorwoord	pag. 3
Inleiding Drs. Hub Crijns, directeur Landelijk Bureau DISK 'Economische crisis en de rol van kerken'	pag. 5
Inleiding Drs. Ria van Nistelrooij, Stichting de Vonk 'Economische crisis en de gevolgen voor het dagelijks leven'	pag. 19
Inleiding pastor George Zeegers o.carm. Titus Brandsmaparochie, Oss 'Economische crisis en wat doen wij als geloofsgemeenschap?'	pag. 25
Bijlagen	
Verslag subgroepen 23 maart 2010	pag. 29
Artikel ROEROM februari 2010	

Voorwoord

'DE ECONOMISCHE CRISIS, DE GEVOLGEN EN DE DIACONALE INZET'

Dat was de titel van een drietal bijeenkomsten in het voorjaar van 2010, georganiseerd door het Diakonaal Beraad van de Titus Brandsmaparochie te Oss in samenwerking met Stichting de Vonk, Instelling voor Katholiek Maatschappelijk Activeringswerk te Tilburg.

De uitnodiging was provinciebreed gericht aan mensen die actief zijn in de parochie of diaconale werkgroep en andere geïnteresseerden. De uitnodiging riep op na te denken over:

Vraagt u zich ook wel eens af wat de economische crisis precies inhoudt, wie er door geraakt worden en wat je er als gelovig mens aan kunt doen?

De drie avonden zijn goed bezocht; per keer namen zo'n 50 geïnteresseerden deel. De avond startte met een inleiding en werd gevolgd door discussie met de zaal. Op de 3^e avond werden in subgroepen ervaringen uitgewisseld over het omgaan met signalen van armoede en diaconale inzet.

Wij kijken terug op inspirerende bijeenkomsten en het doet ons dan ook plezier u bij deze de bundeling van de inleidingen alsmede het verslag vanuit de subgroepen aan te bieden.

Als bijlage hebben wij het in verband met de cyclus gepubliceerde artikel uit De Roerom van februari 2010 toegevoegd.

Het Diakonaal Beraad Titus Brandsmaparochie Oss en Stichting De Vonk Tilburg

mei 2010

KREDIETCRISIS, ECONOMISCHE CRISIS, EN DIACONALE INZET

Inleiding van drs. Hub J.G.M. Crijns, directeur van landelijk bureau Dienst in de Industriële Samenleving vanwege de Kerken (DISK), zoals gehouden tijdens de openingsdag van de serie bijeenkomsten 'De economische crisis, de gevolgen en de diaconale inzet' op woensdag 3 februari 2010.

Ik heb de volgende onderdelen in mijn inleiding:

1. De economische orde, deelsystemen, actoren.
2. Kredietcrisis, economische crisis: wat is er aan de hand?¹
3. Wat is het debat, ook richting oplossingen?
4. Het hart van de diaconie.
5. Welke kerk ben je en wat is je kracht?
6. Jezelf laten kennen en mensen in nood vinden.
7. Wat kunnen kerken en parochies doen?

1. De economische orde, deelsystemen, actoren

De economische orde met de diverse deelsystemen is met een eenvoudige kaart weer te geven². Bij het tekenen van de kaart is gebruik gemaakt van een onderscheid tussen 'formeel' en 'informeel'. De formele economie is de economie van wetten, procedures, regels, contracten, afspraken. De informele economie is die van handjeklap, vrijwilligerswerk, mantelzorg, opvoedwerk, weinig of geen regels, geen papieren. Een tweede onderscheid betreft 'betaald' en 'onbetaald'. We doen aan alle onderdelen mee.

	Soort economie	Soort economie
Betaald én formeel	Economie van de ruil (markteconomie)	Economie van de herverdeling
Onbetaald én informeel	Economie van de gift (opvoedwerk, mantelzorg)	Grijze informele economie Zwart en crimineel

Nota bene: Om deze vier soorten van economie heeft zich nog een vijfde soort gevormd: de economie van de beurs. Die bestaat uit geld, dat zich geeft los gemaakt van mensen, land, goederen, van de vier deelsystemen en uit is op meer geld worden.

Sociaal-economische kaart

De economie van de ruil is die van het betaalde werk op de vrije (arbeids)markt, loon in ruil voor arbeid. En die van de productie en consumptie van goederen en diensten. De economie van de herverdeling is ook die van arbeid in ruil voor inkomen, maar dan in de collectieve sector (denk aan de uitkeringensector). Denk aan onderwijs, zorg, welzijn, veiligheid, infrastructuur, et cetera. De bron van deze economie is eerst verkregen via belastingheffing en die bron wordt vervolgens herverdeeld. Deze economie zit ook in verenigingen, vakbonden en kerken. De economie van de gift is die van gratis werken zonder betaling of inkomen, zoals opvoedwerk, mantelzorg, vrijwilligerswerk. Zonder deze economie lag onze samenleving plat. De grijze, zwarte en criminele economie is aanwezig in alle economische

¹ Voor de onderdelen 2 en 4 ben ik veel dank verschuldigd aan mijn college dr. Trinus Hoekstra. De inhoud van deze lezing komt uitgebreid terug in het themanummer *Handreiking kerken en de (krediet)crisis* van *Ondersteboven*, 23(2009)3, dat in juli is verschenen, en snel uitverkocht raakte. Het nummer is in inmiddels herdrukt en weer verkrijgbaar voor 2,50 excl. portokosten. bestellen info@disk-arbeidspastoraat.nl of via de site van landelijk bureau DISK: www.disk-arbeidspastoraat.nl.

² Wie hierover meer wil lezen verwijs ik naar het artikel van Hub Crijns en Lodewijk de Waal, 'Wie doet wat in de verzorgingsstaat?' in: *Ondersteboven*, uitgave landelijk bureau DISK, 's-Hertogenbosch, 21(2007)4, december, pag. 15-20.

activiteiten, die zich van de andere drie onderscheiden. Tenslotte is er nog de economie van de beurs, van het geld dat geld maakt. Ook hier participeren we allemaal aan mee door middel van onze bank, pensioenen, verzekeringen. Iedereen kan zelf bepalen in welke mate hij of zij meedoet aan de vijf genoemde deelsystemen van economie. Met behulp van deze twee onderscheidingen ontstaat een sociaal-economische taart met vier punten en een rand. Iedereen neemt op één of andere wijze deel aan één van de vijf soorten economieën, tegelijkertijd en/of in chronologische volgorde.

Ontwikkelingen in de verzorgingsstaat

De samenleving zoals wij die kennen, ook wel verzorgingsstaat genoemd, is in meer dan honderd jaar opgebouwd door de inspanningen van individuen, die participeren in maatschappelijke organisaties, en door de emancipatiebewegingen van arbeiders, mannen en vrouwen, jongeren en ouderen, om bescherming te vinden tegen de risico's van ziekte, werkloosheid, verlies van partner (door echtscheiding of overlijden) en ouderdom. De belangrijkste terreinen waarop zij zich op richten zijn werk, inkomen, onderwijs, wonen, zorg en welzijn, veiligheid en infrastructuur.

Globaal valt te zeggen, dat de rijksoverheid in het sociaal-economische beleid van de recente twintig jaar de formele ruileconomie heeft willen bevorderen, de formele economie van herverdeling heeft willen terugdringen, de informele gifteconomie te weinig heeft gewaardeerd en de informele criminele economie heeft willen bestrijden. De economie van de beurs is vrijgelaten. De op 1 januari 2007 in werking getreden Wet op de Maatschappelijke Ondersteuning bevat in de hernieuwde opvatting over verantwoordelijkheid een herwaardering van zowel de herverdelingseconomie (door de lokale overheid meer verantwoordelijkheid te geven) als de informele gifteconomie (door vrijwilligerswerk, opvoedwerk en mantelzorg meer te benoemen) als de markteconomie (door bedrijven een rol toe te kennen bij de uitvoering van bepaalde taken, onder het motto dat bedrijven efficiënter en goedkoper zijn).

Bij het spreken over de kredietcrisis en diaconale solidariteit is het handig om deze sociaal-economische kaart in het hoofd te houden

Actoren in de verzorgingsstaat

In de verzorgingsstaat is er altijd een mix geweest van actoren of handelingsbevoegden voor sociaal-economisch handelen:

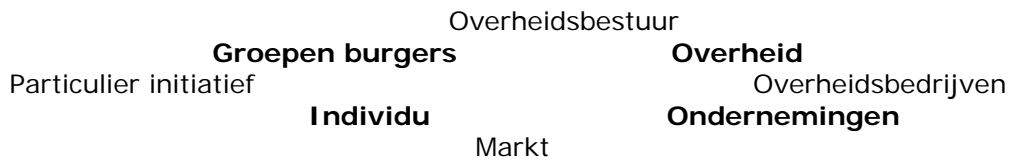
- individuele burger in verschillende hoedanigheden (bijv. kostwinner, echtgenoot, werknemer, ouder, familielid, vrijwilliger);
- burgers die zich verenigd hebben in maatschappelijke verbanden (bijv. vakbonden, politieke partijen, belangenorganisaties, kerken, besturen op het gebied van zorg, wonen, onderwijs en welzijn);
- bedrijven en ondernemingen in verschillende groottes;
- overheid (lokaal, provinciaal, landelijk, Europees).

Het barst in de verzorgingsstaat van regels, afspraken, rechten en plichten, die het maatschappelijk verkeer tussen deze actoren regelen en sturen. Samen ontstaan zo systemen of stelsels van sociaal-economisch handelen.

Beginselen van sociaal-economisch handelen

De vier actoren in de verzorgingsstaat zijn in het algemeen actief op grond van drie beginselen van sociaal-economisch handelen: het particulier initiatief (individu en groepen burgers), het marktbeginsel (bedrijven en ondernemingen) en het beginsel van overheidsbestuur (overheden).

De actoren, de beginselen en hun onderlinge relaties laten zich een netwerk tekenen, waarin de onderlinge lijnen zeer verknoot raken.

Actoren en beginselen in de verzorgingsstaat

Burgers kunnen met de overheid zaken doen, waardoor er particulier initiatief bestaat met overheidssubsidie (bijv. in de sfeer van onderwijs, zorg en welzijn). De overheid kan met ondernemingen zaken doen, waardoor er overheidsbedrijven bestaan (vooral in de sfeer van de nutsvoorzieningen, maar ook in de zorg). Burgers kunnen met onderneming zaken doen, waardoor er privé-ondernemingen of kleine zelfstandigen ontstaan. Er zijn voorbeelden te noemen, waarin alle vier de actoren samenwerken (mengvorm van particulier initiatief, onderneming en overheidsbestuur (bijv. onderlinge verzekeringsbedrijf, coöperatief bedrijf of waterschap). De coöperatie kan vernieuwd een waardevolle vorm zijn.

Verschuivingen in relaties actoren en beginselen

In de loop van de 20ste eeuw hebben zich verschuivingen voorgedaan in de onderlinge relaties tussen sociaal-economische actoren en beginselen. In de periode van 1900 tot 1940 lag het accent sterk op het particulier initiatief; de markt en de overheid werden klein gehouden. Na de Tweede Wereldoorlog is er in de periode van wederopbouw een heel sterke, centrale rol aan de overheid gegeven. Vanaf de periode 1950 tot 1980 is sprake van een verschuiving ten gunste van de overheid en de markt en ten nadele van het particulier initiatief. In de periode na 1980 tot heden is er weer een verschuiving merkbaar ten gunste van eerst de markt en vanaf het begin van de 21ste eeuw het particulier initiatief.

De verschuivingen zijn ook aan te geven in bepaalde typeringen. Tot aan 1980 werd er gestreefd naar een *solidaire samenleving*, waarin het beschermen tegen risico's van ziekte, werkloosheid, ouderdom en verlies van partner voorop stond. Deze solidariteitssamenleving wilde elk mens tot zijn recht laten komen, kende veel rechten toe en deelde dus veel rechten uit. Er kwam ook kritiek: de systemen hielden mensen gevangen, het werd allemaal te duur, de systemen werden allemaal anoniem en er werd volop oneigenlijk gebruik en misbruik van gemaakt.

Na 1980 (denk aan het akkoord van Wassenaar) wordt gestreefd naar een *participatieve samenleving*, waarin mensen door participatie aan betaald werk beschermd zijn tegen risico's van ziekte, werkloosheid, ouderdom en verlies van partner. Ook deze samenleving wil elk mens tot zijn recht laten komen, kent veel rechten toe, deelt veel rechten uit, maar herinnert mensen ook aan hun plichten. Omdat elk mens in beeld is, is er meer oog voor de dilemma's van de gender rolverdeling. De eigen verantwoordelijkheid en plicht tot participatie komt voorop te staan. Wie rechten wil, moet ook plichten vervullen. Vandaar de herwaardering van particulier initiatief en gedecentraliseerd uitgevoerd overheidsbeleid.

Bij dit soort langere termijn ontwikkelingen is het belangrijk om in je achterhoofd te houden: wat voor soort partner ben je als parochie, groep van gelovigen, Parochiële Caritas Instelling en wat is je feitelijke kracht van handelen? We komen daar later op terug.

2. Kredietcrisis, economische crisis: wat is er aan de hand?³

Er zijn meerdere oorzaken voor de kredietcrisis aan te wijzen. Wij noemen de volgende.

³ Zie ook Dr. Trinus Hoekstra, 'Wat is er aan de hand?' in: het themanummer *Handreiking kerken en de (krediet)crisis* van *Ondersteboven*, dat in juli is verschenen 23(2009)3, pag. 2-7 (in januari 2010 herdrukt).

1. Subprime hypotheeken in de VS

De directe aanleiding voor de wereldwijde kredietcrisis werd gevormd door de zogenaamde 'subprime-hypotheeken' in de Verenigde Staten. Dit zijn hypotheeken voor mensen met een laag inkomen. Deze hypotheeken zijn in 1977 tijdens de regeerperiode van president Carter ingevoerd met de zogenoemde Community Reinvestment Act. Deze wet verplicht aan banken om een flink deel van de spaartegoeden van burgers te beleggen door middel van het verstrekken van hypotheeken aan minderheidsgroepen. De verplichting geldt ondanks of dankzij de wetenschap dat deze groepen vaak minder vast of hoog inkomen hebben. In 1995 werd deze wet onder Clinton aangescherpt. In 2002 breidde Bush de mogelijkheden nog verder uit voor minderheidsgroepen om de *American Dream* in de vorm van een eigen huis te kunnen verwezenlijken. In feite werden op grond van deze wet aan mensen huizen verkocht die ze op langere termijn niet konden betalen. Oftewel deze minderheidsgroepen werden er toe verleid, zoals het hele land eigenlijk deed en nog steeds doet, boven hun stand en dus op krediet te leven.

Temeer, omdat gaandeweg het aanbod erg veranderde. Niet meer vast gedurende een lang aantal jaren, maar variabel. De rente op zo'n hypotheek werd in het begin meestal laag aangeboden, maar vervolgens variabel en dus hoger. En het uitgespaarde deel van het begin moest dan later als extra lening worden terugbetaald. Aan de mensen werd verteld dat, mocht de rente stijgen, ze een tweede hypotheek op hun huis konden nemen: de huizenprijzen zouden toch wel stijgen. Toen de rente echter te ver steeg, bleek de waarde van de huizen deze last niet te kunnen dragen. Veel mensen konden hun hypotheek niet meer betalen. Toen meer mensen zich gedwongen zagen om hun huis te verkopen of te verlaten (in Amerika rust de hypotheek op het huis en niet op de inwonende koper), kenterde de markt verder en zakten de huizenprijzen in. De verkoop van de huizen door de hypotheekbanken leverde hierdoor vaak te weinig op om de schuld bij de bank af te lossen. Of de bank bleef eigenaar van onverkoopte huizen. Velen kwamen, een illusie rijker en een droom armer, op straat te staan. De banken die deze hypotheeken verstrekt hadden, kwamen door de schulden die open bleven staan zelf ook in de problemen.

2. Doorverkopen en herverzekeren subprime hypotheeken

Een groter probleem dat vooral op de beurs ging spelen, was het systeem van doorverkopen en (her)verzekeren. De banken hadden de hypotheeken van meerdere klanten samengevoegd tot pakketjes en doorverkocht aan andere partijen. Aan elk pakketje was een verzekering gevoegd, voor het geval het rendement (lees aflossingen) niet meer gehaald zou worden. Voor beleggers waren die pakketjes interessant vanwege het hoge rendement (door het innen van de hoge rentes op de hypotheeken).

De kopers van de doorverkochte pakketjes kenden de huiseigenaren niet (vaak de wat armere Amerikanen die hun verplichtingen niet meer na konden komen) en wisten de risico's niet goed in te schatten. Commerciële medewerkers letten niet goed op de risico's en lieten graag goede omzet- en winstcijfers zien. Dat kwam hun bonussen en die van hun superieuren ten goede. Banken wisten van elkaar niet of en hoeveel dubieuze pakketjes ze gekocht hadden, hoeveel er afgeschreven moest worden en hoe hoog bij forse tegenslag de verliezen zouden worden.

Dat maken van pakketjes, dat herverzekeren, kopen en doorverkopen is oeverloos veel gedaan. In feite veel te veel; zoveel zelfs dat de virtuele waarde vele miljarden meer was dan de reële waarde. Toen de huizenprijzen daalden zakten de werkelijke waarde onder de hypotheeken vandaan en kelderde daarmee ook de waarde van dit soort derivaten (afgeleide financiële producten). De banken en verzekeraars moesten plots aan elkaar de verzekeringssommen gaan betalen van de afgesloten pakketten. Dat geld hadden ze niet in huis. Vervolgens ging de beurs kelderen, fors zelfs. Een crisis was geboren. In de Verenigde Staten kwamen enorme hypotheekverstrekkers als Fannie Mae en Freddie Mac in de problemen. Dit was ongekend. Instituties die deels in de jaren '30 waren opgericht om de

crisis uit de jaren '20 tegen te gaan, werden nu zelf onbetrouwbaar. Eén van de oudste zakenbanken, Lehman Brothers, ging failliet. Het bracht een schok in de financiële wereld teweeg. Over de hele wereld probeerden financiële instellingen hun geld veilig te stellen. Deze ontwikkeling betekende dat wereldwijd het vertrouwen in het financiële stelsel ineenzakte. Aandeelhouders schrokken van deze berichten en het vertrouwen op de beurzen nam snel af. Mensen wilden hun aandelen van banken kwijt. Koersen van financiële instellingen kelderden. Het interbancaire verkeer, het belangrijkste fundament onder het bankwezen, viel vrijwel volledig stil. Economisch gezonde banken raakten in ernstige problemen. Ze konden niet meer aan vers geld komen.

In Nederland kwamen banken als ABN AMRO en Fortis zo ernstig in de problemen, dat ze in handen van de staat kwamen. Voor andere banken werd een noodfonds opgericht, waar al snel door grote banken als ING en Aegon gebruik van werd gemaakt. Vanaf het najaar begon dit stokken van de wereldwijde kapitaalstromen ook de zogenaamde reële economie in Nederland te raken. De eerste geluiden van stagnatie waren te horen in de metaal-, transport- en bouwsector. In februari 2009 meldden alle EU landen dat er voor 2009 en 2010 een heel stevige economische crisis is te verwachten.

3. De Amerikaanse schuld op de wereldmarkt

De 'subprime-hypotheek' vormen het topje van de ijsberg van het financiële probleem van de Verenigde Staten en tegelijk ook van het probleem van de huidige crisis in de wereldeconomie. Amerika's grootste probleem is dat het weigert binnen zijn financiële grenzen te leven. Het leeft al jaren boven zijn stand. Het land wordt geplaagd door een dubbel tekort: op de staatsbegroting en op de handelsbalans. De consument spaart niet, maar investeert door te lenen. Het land moet voor zijn investeringen en oorlogen lenen in het buitenland (vooral in China) en overal ter wereld voor zijn economie beslag leggen op natuurlijke bronnen. Einde 2008 lag er op de rug van iedere Amerikaanse burger een schuld van meer dan een ton dollar.

4. Virtueel speculatief kapitaal

De Verenigde Staten zijn zo voor hun enorme economische expansie afhankelijk van geldgroei. Op grond van nieuwe informatietechnologieën zijn de afgelopen decennia wereldwijde virtuele of 'afgeleide' financiële markten (derivatenmarkten) gecreëerd. Op deze markten worden de financiële verwachtingen van mensen ten aanzien van de toekomstige waarde van bepaalde valuta, grondstoffen, aandelen en leningen verhandeld. Deze derivatenmarkten hebben van eind 2004 tot eind 2007 een groei van 120% vertoond. Eind 2007 was er bijna 600.000 miljard dollar aan derivaten in omloop, en dat terwijl de totale wereldproductie in dat jaar slechts 54.000 miljard bedroeg. Het internationale geldcircuit is zo tientallen malen groter dan het totale volume van de internationale handel in goederen en diensten. Minder dan 2% van de financiële transacties heeft betrekking op de handel in goederen en diensten. De rest is voor het overgrote deel puur financiële speculatie. De economische expansie van de Verenigde Staten is gebaseerd op de afhankelijkheid van deze speculatieve kapitaalverschaffers. De maatregelen van de Verenigde Staten om de kredietcrisis te bestrijden zijn vooral gericht op het behoud van het vertrouwen van deze kapitaalverschaffers. Dat laatste betekent vooral dat kapitaalverschaffers door het verscherpen van toezicht moeten worden beschermd tegen constructies die zich tegen hen kunnen keren. De werkelijke oorzaak van de crisis, de kwetsbaarheid van de economie van de Verenigde Staten en de wereldeconomie in zijn afhankelijkheid van de wereldwijde bewegingen van speculatief kapitaal, wordt met deze maatregelen echter niet aangepakt.

5. Crisis ook in Nederland voelbaar

Sinds medio februari 2009 verkeert Nederland officieel in een recessie, dat wil zeggen dat op dat moment de Nederlandse economie twee achtereenvolgende kwartalen een daling van het reële Bruto Binnenlands Product had laten zien. Het is even wennen dat we niet meer te

maken hebben met economische groei maar met krimp. Voor dit jaar wordt een krimp van de economie verwacht van rond de 3,5 %. Wat begon als een kredietcrisis is een regelrechte economische crisis geworden met alle gevolgen van dien: bedrijven die niet rendabel gehouden kunnen worden, toenemende werkloosheid, onzekerheid over de ontwikkeling van koopkracht, onzekerheid over de waarde van beleggingsverzekeringen, pensioenen en over de waardevastheid van koopwoningen. Wat dit laatste betreft werd in maart bekend gemaakt dat voor het eerst in 14 jaar de huizenprijs is gedaald. Medio april werd bekend gemaakt dat elke Nederlandse burger sinds het begin van de financiële crisis gemiddeld 26.000 euro armer zijn geworden. In totaal is dat 325 miljard euro. Het vermogen in aandelen, pensioenen en huizenbezit is zo gezamenlijk met 13% afgenomen. Sommigen hebben bericht gehad dat hun pensioenuitkering niet geïndexeerd wordt, anderen dat hun pensioenpremie verhoogd zal worden. Allemaal hebben we de voorstellen van de overheid vernomen dat we mogelijk tot ons 67^e levensjaar door moeten werken om de pensioenfondsen meer herstelkansen te geven en de vergrijzing het hoofd te bieden. Wat de werkgelegenheid betreft, bevinden vooral mensen in tijdelijke banen zich in een kwetsbare positie. Daarnaast ziet de directe arbeidstoekomst van mensen met een geringe of onvoltooide opleiding, mensen met een gedeeltelijke arbeidsongeschiktheiduitkering, en mensen ouder dan 55 jaar er niet rooskleurig uit. Met name in het zuiden van het land zitten duizenden mensen in de werktijdverkorting. Zullen die mensen doorstromen naar deeltijd-WW of wacht hen toch nog ontslag?

3. Wat is het debat, ook richting oplossingen?

Vanaf het begin van de kredietcrisis is er veel over gezegd en geschreven. Over de oorzaken hebben we gesproken. Over de oplossingen is ook heel veel geschreven. Die veelheid in het debat brengen we hier onder tot vijf hoofdlijnen terug.⁴

1. Herstel van de hypotheekmarkt in de Verenigde Staten

In eerste instantie is er veel gedebatteerd over de Amerikaanse 'subprime-hypotheek' als de oorzaak van de kredietcrisis. Het probleem ligt volgens deze stemmen in hoog rendement belovende financiële producten die via ondoorzichtige financiële constructies gebaseerd zijn op deze hypotheek en hun verzekeringen. Die visie is gekoppeld aan de overtuiging dat door middel van deze producten op de geldbeurs op onverantwoorde wijze ruimte is gegeven aan het najagen van financieel rendement op de korte termijn. De gokkers onder ons hebben teveel ruimte gekregen. De mening is dat de overheid moet ingrijpen, de boel moet corrigeren en op orde brengen, eventueel de schuldigen straffen, en door middel van meer regelgeving en strenger toezicht de ondoorzichtigheid van dit soort producten moet bestrijden.

2. Herstel van de vrije markteconomie

Anderen daarentegen pleiten voor 'echte marktvrijheid'. Dit zijn de voorstanders van het Angelsaksische model, dat bijvoorbeeld in de Verenigde Staten en in de wereldeconomie dominant is en waarin het realiseren van aandeelhouderswaarde op de korte termijn centraal staat, met zo weinig invloed door anderen, zoals overheden. Door allerlei oorzaken is het systeem gekraakt en moesten miljarden worden afgeschreven. Geen probleem zeggen de Angelsaksische economen: een gezonde crisis. Het kaf wordt van het koren gescheiden, we leren van de fouten, de gezonde bedrijven blijven over en we kunnen daarna het systeem weer op gang brengen.

⁴ Zie ook Dr. Trinus Hoekstra, 'Wat is het debat?', in het themanummer *Handreiking kerken en de (krediet)crisis* van *Ondersteboven*, dat in juli verschenen is als 23(2009)3, pag. 8-11. Het nummer is thans herdrukt en weer te koop voor 2,50 excl. portokosten. Bestellen: info@disk-arbeidspastoraat.nl

3. Herstel van de sociale markteconomie

Dit zijn de economen van het zogenoemde Rijnlandse model of Rijnlandmodel. Door middel van een kleine maar sterke overheid en een sterk ontwikkeld maatschappelijk middenveld worden de scherpe kanten van het kapitalisme weg gevijld, maar blijft de ondernemende kracht ervan behouden. Vooral de Europese overheden hebben gemikt op een herstel van deze sociale markteconomie. Hou het bank- en verzekeringssysteem op gang, sluit de fouten uit, reguleer de inkomens en bonussen, repareer de gaten die in de economie vallen, repareer de banenmachine, hou de sociale vangsystemen voor de mensen overeind. De dominante toon in het debat is meer regelgeving, beter toezicht en meer maatschappelijk verantwoord ondernemen door financiële instellingen en ondernemingen zelf.

4. Op zoek naar een duurzame en solidaire economie

Er is ook een nieuw soort debat gaande: het pleidooi voor de soliditeit of degelijkheid en betrouwbaarheid van de economie. In deze economie is meer voorzorg ingebouwd en meer zorg onderweg, terwijl nazorg bij echte fouten of rampen ingesloten is. Het Platform Duurzame en Solidaire Economie, dat begin 2009 in het nieuws was met de zogenaamde *Verklaring van Tilburg*⁵, bepleit deze economische orde waarin sociale en ecologische waarden van meet aan een meer richtinggevende rol spelen. Vanuit dit Platform wordt ook met belangstelling gekeken naar de ontwikkeling van alternatieve geldsystemen en initiatieven die gemeenschappelijk gebruik willen maken van rentevrij kapitaal. Er lijkt dus een beweging gaande in de richting van meer duurzaamheid, van meer oog voor mens en natuur, voor sociale en ecologische waarden. In het bedrijfsleven treffen we het fenomeen aan van maatschappelijk verantwoord ondernemen, waarbij ondernemingen de balans zoeken in het omgaan met economische, sociale en ecologische waarden. Deze beweging naar duurzaamheid lijkt de toekomst te hebben! Hoe radicaal duurzaam deze beweging zal worden is de vraag.

5. Ethische bezinning en debat over de waarden van economie

Vooral binnen kerken is veel werk gemaakt van het debat over waarden in de economie. Daarbij zijn de verschillende kerkelijke tradities rond geld en economie, sociaal denken en ethische verantwoord handelen aangesproken. De diverse bijdragen leveren veel gespreksstof op⁶. Zie bijvoorbeeld de Vastenbrief 2009 van de Nederlandse Bisschoppenconferentie, die gaat over vertrouwen en solidariteit in een tijd van crisis. U kunt er zeker gebruik van maken in uw parochie of kerk. Of op de encycliek van Paus Benedictus XVI *Caritas in veritate*, die begin juli 2009 is verschenen.⁷ Ook deze pauselijke brief – meer een boekwerk – is de moeite van het lezen en gebruiken waard. Op verschillende plekken hebben kerken debatten georganiseerd over de kredietcrisis. Deze initiatieven kunnen soms helpen om het gesprek over de kredietcrisis in een lokale samenleving op gang te brengen. Het debat in onze samenleving over de kredietcrisis is een voortgaand proces waarin zeker niet door kerken het laatste woord gesproken hoeft te worden. Bij de organisatie van zo'n debat is het echter goed dat kerken laten blijken wat hun zorgen zijn. Zorgen over mensen die hun werk (dreigen te) verliezen. Zorgen over de

⁵ Het Platform Duurzame en Solidaire Economie is te vinden op www.economischegroei.net. De *Verklaring van Tilburg* is te downloaden op http://www.economischegroei.net/index.php?topic=logotest&style_id=0

⁶ U treft een aantal bijdragen aan op de site www.arbeidspastoraat.nl onder 'projecten' en vervolgens naar 'Economische crisis en de kerken'.

⁷ Paus Benedictus XVI encycliek *Caritas in veritate*, gepubliceerd op 9 juli 2009. De Engelse en Duitse teksten zijn te vinden de site van de R-K Kerk in Nederland: www.katholiek nederland.nl. De Nederlandse vertaling (*Naasten)liefde in waarheid* is te vinden op www.rkkerk.nl en is als boekje te bestellen: bestel@rkk.nl (kosten euro 4 exclusief portokosten). De kerkelijke documenten zijn ook te vinden op www.rkdocumenten.nl. Er is een aparte site met werkteksten: <http://www.caritasinveritate.info/>

scheve verdeling van welvaart over onze planeet en zorgen over de verdere aantasting van het ecosysteem. Kerken herbergen mensen met verschillende belangen in hun gemeenschap. Het is hun als het ware op het lijf geschreven om duurzaamheid ter sprake te brengen als een spanningsveld van verschillende dimensies. Een spanningsveld waarin we allemaal staan en onze keuzes maken. Via werk en consumptie zijn we allemaal verbonden met dit economische systeem. Een (indirecte) rol als aandeelhouder hebben we vaak via onze deelname aan pensioenfondsen en verzekeringen. Kerken hebben ook zelf vaak de beschikking over financiële middelen. Het debat in kerken over dit onderwerp gaat daarmee ook over onszelf. Zie hiervoor terug naar de economische orde en de verschillende deelsystemen, die je ook kan invullen vanuit het gezichtspunt van de eigen parochie of kerk.

4. Het hart van de diaconie

Het hart van diaconie wordt gevormd door het duo *barmhartigheid en gerechtigheid* met als tweede duo kernwoorden *wederkerigheid en verzoening*. Diaconie is het geven en ontvangen van de bijbelse barmhartigheid en gerechtigheid in wederkerigheid en verzoening. Deze woorden zijn geleefd geloof, niet alleen brood en wijn, maar verwijzend naar Gods Koninkrijk⁸.

Barmhartigheid heeft in navolging van Mat. 25:31-46 veel navolging gekregen in de Werken van Barmhartigheid: het zorgen voor hongerigen, dorstigen, vreemdelingen, naakten, zieken, gevangenen, doden en nabestaanden. In deze tijd zouden we vrede bewerkstellingen en zorg om het milieu kunnen toevoegen. Het gaat om mensen die nood hebben aan eerste levensbehoeften. Barmhartigheid is de wederzijdse daad tot hulp, die gerechtigheid oproept en bevordert.

Gerechtigheid wil ervoor zorgen dat er vanuit Gods voorkeur voor mensen in een kwetsbare positie een samenleving ontstaat, waarin ieder volop kan meedoen en tot recht kan komen. Gerechtigheid is het zoeken naar manieren, waarop dit voor allen en door allen gerealiseerd kan worden.

Wederkerigheid verwijst naar het Verbond dat God met mens en schepping gesloten heeft, en zoals dat in Jezus Christus vernieuwd is. Het dubbelgebod: heb God lief en de medemens als uzelf (vergelijk bij de evangelist Mc.12:29-31 is de grondwet hiervan. In dit verbond zijn mensen bondgenoten van elkaar, maatjes in geloof en daad.

Verzoening staat in het hart van diaconie. In onze barmhartigheid zullen we immers onvermijdelijk tekort schieten, in onze strijd tegen onrecht bijna onvermijdelijk ook gewelddadig worden. Juist dan kunnen we in en door God verzoening vinden, bij en door Hem die groter is dan ons hart. Het werken aan verzoening tussen mensen is van meet af aan door christenen verstaan als een kernopdracht: voor Christus bestaat er immers geen man of vrouw, geen slaaf of vrije, geen Jood of Griek. In het geloof worden alle mensen gelijk.

De liefde tot de naasten is verankerd in de liefde tot God. De diaconie is een wezenskenmerk van de Kerk, samen met de bediening van de sacramenten en de verkondiging van het woord.⁹

Diaconaal handelen

In het Handboek Diaconiewetenschap *Barmhartigheid en gerechtigheid*¹⁰ wordt na een boeklange zoektocht de volgende omschrijving van diaconie gegeven:

⁸ Wie meer hierover wil lezen verwijs ik naar mijn artikel 'Het hart van diaconie' in *Ondersteboven* 23(2009)4, pag. 40-48 of naar de site www.disk-arbeidspastoraat.nl, zie projecten, klik op diaconale studies.

⁹ Lees verder in de encycliciek van Paus Benedictus XVI *Deus caritas est*, nummer 25.

Onder diaconaat/diaconie verstaan we het handelen vanuit en door kerken en andere door het evangelie geïnspireerde groepen en bewegingen dat gericht is op het voorkómen, opheffen, verminderen dan wel mee uithouden van lijden en maatschappelijke nood van individuen en van groepen mensen en op het scheppen van rechtvaardige verhoudingen in kerk en samenleving.”

In deze omschrijving staat handelen voorop en de concrete uitwerking van het diaconale handelen kan ook omschreven worden als: *de christelijke dienst van zorg, presentie, solidariteit en verzet ten behoeve van mensen in nood*. Deze dienst heeft als doel dat noodlijdenden daadwerkelijk hulp in hun nood ervaren. Zorg, solidariteit, verzet en presentie zijn er wezenlijke aspecten van.

- Met ‘zorg’ wordt bedoeld: de acute en blijvende hulpverlening aan mensen in nood.
- ‘Solidariteit’ houdt in: hun kant kiezen en naast hen blijven staan.
- ‘Verzet’ staat voor: weerstand bieden tegen elke vorm van onrecht en zich inzetten voor zodanige verandering van situaties en structuren dat mensen tot hun recht kunnen komen¹¹.
- ‘Presentie’ of aanwezig zijn in de nood en het lijden van mensen is een diaconale kwaliteit, evenals het bidden in deze situaties. Lijden kan zo groot of zo onoplosbaar zijn, dat er met zorg, solidariteit en verzet weinig eer te behalen is. Aanwezig zijn om niet in het geloof is dan een haalbare diaconale manier van handelen¹².

5. Welke kerk ben je en wat is je kracht?

De gevolgen van de kredietcrisis zullen volgens vele voorspellers diep ingrijpen in onze samenleving. Ze zijn merkbaar op macroterrein (de wereld, Europa, Nederland), meso-gebied (bedrijfssectoren, regio's) en in de microwereld (bedrijf, dorp, huis). De verwachting is dat de grootste invloeden merkbaar zullen zijn op de financiële markten, de arbeidsmarkt en werkgelegenheid, rond armoede en sociale uitsluiting en op psychisch terrein: verlies van vertrouwen, stress, spanning, onzekerheid, angst. Bij zulke grote veranderingen is het nuttig dat kerken zich afvragen wat voor soort gemeente of parochie ze zijn, als ze zich de vraag stellen wat ze als kerk kunnen doen.

Een belangrijke bron voor studie, bezinning, gesprek en doen vormt het in 2006 uitgegeven Handboek Arbeid en Kerk *Arbeid, zin en geloof*.¹³ De auteurs verkennen alle aspecten van arbeid vanuit maatschappij, bijbel, geloof en kerkelijke traditie en bieden daarbij puttend uit de rijke ervaring van het arbeidspastoraat ruim veertig activiteiten, werkvormen en projecten, die vanuit de gemeente of parochie gedaan kunnen worden. Er wordt in de beschrijving een onderscheid gemaakt tussen pastoraat, diaconie en diaconaat, liturgie en eredienst en catechese en toerusting.

In het Handboek Arbeid en Kerk *Arbeid, zin en geloof* is een werkvorm ontwikkeld om na te gaan wat de kracht van de eigen gemeente of parochie is: *Langs de diaconale meetlat* (Kok en DISK, 2006, pag. 224). Door het stellen van een serie vragen kan worden gekeken hoe

¹⁰ Hub Crijns, W. Elhorst, Pl. Robbers-van Berkel, L. Miedema, H. Noordegraaf, E. van der Panne en S. Stoppels, e.a., *Barmhartigheid en Gerechtigheid. handboek diaconiewetenschap*, Kok Kampen en DISK Amsterdam, 2004-1, pag. 392.

¹¹ Vergelijk: *Wanneer hebben wij U gezien? Op zoek naar de schatten van de kerk, Beleidsnota over de diaconie in het bisdom Rotterdam*, Bisdom Rotterdam, 2000, p. 13.

¹² Bron: Andries Baart over diaconaal handelen vanuit de presentie theorie; H. Crijns, W. Elhorst, P. Robbers-van Berkel, L. Miedema, H. Noordegraaf, E. van der Panne, S. Stoppels en H. van Well, *Barmhartigheid en Gerechtigheid, Handboek diaconiewetenschap*, Uitgeverij Kok, i.s.m. de Stichting DISK 2004, p. 282-293.

¹³ H. Crijns, T. Hoekstra, J. Jonkers, J. Schouten, *Handboek Arbeid en Kerk Arbeid, zin en geloof*, Kok en landelijk bureau DISK, 2006. Het Handboek Arbeid en kerk is te bestellen bij landelijk bureau DISK voor 20 euro of digitaal in te zien op books.google.com

het met diaconie, diaconaat in de parochie of gemeente is gesteld. Deze vragen kunnen in zekere zin dienen als een meetlat voor de diaconale praktijk. De meetlat is goed toe te passen bij diaconale noden rond betaalde arbeid, onbetaalde arbeid (onderverdeeld in huishoudelijke en informele zorgarbeid en vrijwilligerswerk) en vrije tijd.

Ook op een andere manier kan nagegaan worden wat de kracht van de gemeente of parochie is als het gaat om de gevolgen van de economische crisis. In het onderstaande is een lijst van 10 krachtpunten bij elkaar gezet. Wat hebben parochies, te bieden:

1. De geloofsgemeenschap vormt een groep waar je bij kan horen: iedereen is welkom, iedereen telt mee. Gastvrijheid is een belangrijk thema.
2. Binnen de geloofsgemeenschap is er aanwezigheid, een luisterend oor. Altijd is iemand in staat bij anderen te zijn.
3. Binnen de gemeente of parochie komen mensen bij elkaar, die samen een groot potentieel hebben aan kennis, vaardigheden en sociale netwerken. Die talenten kunnen geactiveerd worden samen met elkaar.
4. Binnen de gemeente of parochie is er kennis van de lokale sociale kaart. Mensen kunnen mensen begeleiden, helpen en verwijzen
5. De gemeente of parochie kan incidentele noodhulp bieden als een andere instantie niet meer of nog niet kan helpen: denk aan geld geven of lenen, voedselbank, kledingwinkel, ruilwinkel, eetproject, hand- en spandiensten, allerlei spullen.
6. De geloofsgemeenschap biedt mogelijkheden om te bidden, rituelen te doen: samen bidden, kerkdienst, avondgebed, Bijbelverhaal lezen.
7. De gemeente of parochie heeft zelf veel activiteiten waar mensen aan kunnen mee doen, zoals leesgroep, lezing, gespreksgroep, schoonmaakgroep, kerkelijk vrijwilligerswerk, etc.
8. De gemeente of parochie heeft plaatselijk een eigen netwerk ontwikkeld, dat van belang kan zijn bij het signaleren van maatschappelijke nood. Overleg met gemeente, politie, maatschappelijk werk, scholen, WMO Raad, thuiszorg, enz.
9. De gemeente of parochie kan een steun zijn in praktische activiteiten, zoals kinderopvang, praktische hulp of klusjes, boodschappendienst, ruileconomie (Local Economic Trade system - Lets). Er kan een vraag en aanbod lijst opgesteld worden.
10. Op weg naar een nieuwe economie: met voorzorg en duurzaam. Een gemeente en parochie heeft ook een eigen economie van geld, mensen en bezit. Hoe duurzaam wordt daarin gehandeld? Neemt men besluiten met voorzorg op het lot van mensen, milieu, geld? Lees verder in de duurzaamheidspecial *Op het leven* van landelijk bureau DISK of kijk op www.duurzamekerk.nl (de daaraan gekoppelde site).

6. Jezelf laten kennen en mensen in nood vinden

Als een gemeente of parochie weet wat ze waard is en wat ze wil kan de vraag gesteld worden: hoe weten mensen in nood dat je bereikbaar voor hen bent en hoe vind je zelf mensen in nood? Het is een wederzijds proces van je laten kennen en anderen zoeken en vinden.

Als samenvatting voor de hiernavolgende grondwet van de diaconie of Parochiële Caritas Instelling (PCI) zijn vier strategieën te gebruiken, die alle met een 'c' beginnen:

- a. *Communicatie*: met mensen in nood, de eigen parochie of gemeente, anderen in de stad, andere kerken. Het gaat om voorlichten, informeren, signaleren, ontmoeten, netwerken, terugkoppelen, public relations, folders, pers, etc.
- b. *Coöperatie*: werk samen met anderen, zowel bij plannen, uitvoeren, evalueren.

- c. *Compensatie*: het opzetten van nieuwe activiteiten bij het constateren van een witte plek in eigen omgeving op in hulpland: opzetten sociaal noodfonds, hospice, inloophuis, exodushuis, eetgroep, voedselbank, kledingwinkel, enzovoorts.
- d. *Correctie*: het helpen wegnemen van gebleken zaken, die te kort schieten met betrekking tot noodlijdenden, zoals rond procedures, bejegening, wachttijden, uitvoering, etc.

De grondwet van de diaconie of PCI

Mensen die door de kredietcrisis in nood raken of al eerder in armoedige situaties leven, staan vaak aan de rand van de kerkelijke gemeente of maken er geen deel meer van uit. De kerk is een minderheidskerk geworden, meestal van oudere mensen. Jongeren, mensen met een beroep en kinderen tref je er weinig meer aan. Daarom is het in het kader van de actieve gemeente of parochie van belang dat niet alleen diakenen, maar ook de hele gemeente alert is op situaties van nood en armoede. Leden van de christelijke gemeente hebben allen een signaleringsfunctie.

Voor diakenen of bestuurders van een Parochiële Caritas Instelling (PCI) is het nodig op een aantal specifieke aandachtspunten¹⁴ te letten, die kunnen bijdragen aan een goede aanpak van de armoedeproblematiek vanuit de diaconale opdracht en roeping. Het Handboek Arbeid en Kerk *Arbeid, zin en geloof* noemt *Tien bruikbare regels bij het opsporen van nood en armoede in de eigen plaats* (Kok, 2006, zie pag. 241-247).

1. Diaconale hulp is een noodzakelijk gegeven. Een mens in nood help je (eerst).
2. Stel heldere criteria op voor hulp. Maak een protocol voor procedure en criteria bij hulpaanvragen.
3. Laat zien wie je bent en wat je doet. Maak uw hulpaanbod bekend en maak bekend waar u bereikbaar bent. Bijvoorbeeld via een mobiel met een eigen abonnement, die kan rouleren bij de bestuursleden van de diaconie of PCI. Zoek publiciteit over de PCI, wat je doet, wat je tegenkomt, wat je mening is.
4. Signaleer actief over maatschappelijke nood of armoede in uw omgeving en omschrijf daarbij vooral de problemen en niet de mensen.
5. Heb oog voor de nood of armoede in uw kerkgemeenschap, en wijs tevens anderen niet af.
6. Respecteer en bevorder het besef van eigenwaarde van de hulpvrager. Besef dat er vaak veel moed verzameld moet worden om naar buiten te komen.
7. Maak als gemeente of parochie gebruik van het bestaande aanbod van sociale zekerheid, zorg en hulpverlening en werk daar actief mee samen.
8. Zorg dat doorverwijzen geen afwijzen wordt. Geef een seintje aan de persoon naar wie je doorverwijst en vraag later na of er een contact is ontstaan.
9. Hou een anonieme registratie bij van hulpvragen. Registreer de hulpvraag, waarom, en wat uw antwoorden zijn geweest.
10. Stel in uw kerkgemeenschap de maatschappelijke nood, de verdeling tussen arm en rijk aan de orde door bijvoorbeeld actief een diaconale zondag te organiseren met een diaconale collecte¹⁵.

¹⁴ H. Egging, *Omgaan met hulpvragen. Tien geboden voor diaconieën en PCI's*, Rotterdam 1998.

B. Wijnbergen A.M. Booij e.a., *Tien gouden regels voor diaconieën voor het omgaan met hulpvragen*, Arnhem 1999

A. Peters, *Tot uw dienst, Een diaconale bijdrage aan gemeenteopbouw*, Zoetermeer 2000.

P. de Bie, E.N. Schwarz e.a., *Helpen onder protest. Een handreiking voor kerkelijke, materiële hulpverlening*, Amsterdam en Utrecht 2004, pag. 59.

¹⁵ Bisschoppenconferentie in Nederland, *Van uitsluiting en armoede naar solidariteit en gerechtigheid*, (Vastenbrief 2004), Utrecht 2004. Ook de Vastenbrieven van de Nederlandse bisschoppenconferentie na 2004 zijn de moeite waard om na te lezen. Ze zijn o.a. te vinden op www.disk-arbeidspastoraat.nl, ga naar projecten, en vervolgens naar Vastenbrief. Of bezoek www.katholiekederland.nl.

7. Wat kunnen kerken en parochies doen?

Bij het doen of het helpen is het verstandig eerst onderscheid te maken tussen twee soorten van benadering of hulp bieden en organiseren, te weten de interventie benadering en de presentie benadering.

De eerste is die van *de interventie benadering*. Deze is kenmerkend voor alle professionele hulpverlening. Kenmerkend is de sociaal-technische aanpak: intake, analyse van wat het probleem is, diagnose rond middelen en instrumenten om het probleem op te lossen, uitvoeren van die middelen, evaluatie van de inzet met het beoogde effect of remedie en tenslotte de afsluiting. Meestal kenmerkt de interventie benadering zich door een procedure, een traject, een behandelplan, een tijdpad, een doel.

Andries Baart is de grondlegger van de theoretische beschrijving van een benadering van diaconaal handelen die de benaming heeft gekregen van *presentietheorie*¹⁶ of *presentie benadering*. Hier kunnen heel bondig enkele karakteristieken van die presentiebenadering geschetst worden. Kenmerkend is het er zijn voor de ander, de volgehouden nabijheid en solidariteit weegt zwaarder dan het hoe dan ook oplossen van problemen, zorg om de waardigheid en bejegening van de ander, de wederzijdsheid van de diaconale relatie. Belangrijk is: nooit iemand afschrijven ondanks zijn of haar tekortkomingen, het samen mee uithouden van het sociaal of persoonlijk lijden. Je kan met mensen meelopen, een hand uitsteken, de administratie op orde brengen, iemand leren lezen, meegaan naar een loket of een arts. Bij presentie horen ook signaleren, aanwijzen, verwijzen en als er teveel mensen langs de weg liggen: protesteren, de publiciteit zoeken, zij die de middelen hebben om te helpen te pressen die in te zetten.

De rol van kerken zal vaker liggen in de presentie benadering, dan in de interventie benadering. Belangrijk is ook van elkaar weet te hebben, naar elkaar te verwijzen, gebruik te maken van elkaars capaciteiten en mogelijkheden.

Mensen met betaald werk

Betaalde arbeid geeft een bepaalde zin aan het leven, structureert tijd, brengt sociale contacten, verschaft een inkomen, verleent identiteit en maatschappelijke status, biedt zingeving. Allemaal dingen die, als het anders loopt dan verwacht, een leven in de problemen kunnen brengen. Arbeid kan zin en inhoud geven aan ons leven en tal van mogelijkheden bieden om onszelf te ontplooiën. Daartegenover kan ons werk een grote belasting vormen en veel problemen met zich meebrengen. Tegelijk betekent het ontbreken van betaald werk door werkloosheid de opening naar het ervaren van alle negatieve aspecten, die voorheen positief waren. Voor ons leven en welzijn is de verhouding tussen geloof en arbeid daarom bijna altijd van grote betekenis.

De auteurs van het Handboek Arbeid en Kerk *Arbeid, zin en geloof* hebben een uitgebreide beschouwing gemaakt voor kerkelijk kader en voor deelnemers in ontmoetingsgroepen over deze kernpunten. In het eerste hoofdstuk¹⁷ staan artikelen over wat arbeid is, waar het begrip arbeid naar verwijst, welke functies arbeid heeft, welk ethos verbonden is met arbeid. Er zijn twee korte onderzoeken naar arbeid in de Bijbel en de diverse betekenissen ervan. Zowel de rooms-katholieke visie als de protestantse visie over arbeid komt uitgebreid aan bod. De auteurs belichten in hun bijdragen telkens de relatie tussen geloof en arbeid. Ze geven handvatten voor het gesprek. Ze gaan in op de relatie tussen geloof en arbeid en hoe die in de pastorale, diaconale, liturgische en catechetische activiteiten aan bod kan komen.

¹⁶ A. Baart over Diaconaal handelen; H. Crijns, W. Elhorst, P. Robbers-van Berkel, L. Miedema, H. Noordegraaf, E. van der Panne, S. Stoppels en H. van Well, *Barmhartigheid en Gerechtigheid, Handboek diaconiewetenschap*, Uitgeverij Kok, i.s.m. de Stichting DISK 2004, p. 282-293.

¹⁷ H. Crijns, T. Hoekstra, J. Jonkers, J. Schouten, *Handboek Arbeid en Kerk Arbeid, zin en geloof*, Kok en DISK, 2006, pag. 19-123

Wat telkens terugkomt naast de dominante plek die de betaalde arbeid inneemt is de aandacht vanuit kerken voor de onbetaalde arbeid. Aanbevolen voor pastoraal en diaconaal kader. De artikelen zijn goed te gebruiken als studie en bezinning.

Mensen zonder betaald werk

De tegenpool van betaald werk is baanloosheid of werkloosheid. In elke gemeente of parochie hebben diverse mensen geen werk, zonder dat dit bij gemeenteleden zo bekend is. Dit betreft evenzeer meelevende en niet-meelevende leden. Meestal wordt er nauwelijks aandacht geschonken aan de positie en de vragen van mensen zonder werk. Of voor de oorzaken waarom ze geen betaald werk (meer) hebben. Er bestaat weinig begrip voor hun omstandigheden en hoe zij zich daarin voelen. Soms zorgen economische omstandigheden ervoor, dat er meer aandacht voor is, zoals thans het geval is met de wereldwijde economische terugval door de kredietcrisis.

Ouderlingen, pastorale medewerkers, predikanten en diakenen mogen daarin niet berusten, want het gaat om mensen die meetellen, mensen die voluit serieus genomen dienen te worden. Hun vragen en hun inbreng binnen de gemeente en naar buiten zijn van groot belang voor de geloofwaardigheid van de kerk en het gemeente-zijn in onze tijd.

De auteurs van het al genoemde handboek *Arbeid en Kerk* *Arbeid, zin en geloof* hebben in het boek diverse werkvormen opgenomen, waarin aandacht wordt gegeven aan pastoraat, diaconie/diaconaat en de rol van kerken. Zie bijvoorbeeld Trinus Hoestra, die uitgebreid ingaat op pastoraat en jeugdwerkloosheid (pag. 147-154). Aansluitend zijn er gespreksvormen ontwikkeld voor jongeren over (flexibele) arbeid en werkloosheid (pag. 161-165). Heel vaak kan het huisbezoek, dat vanuit kerken gedaan wordt, aanleiding zijn om de verhalen van betaald werk, maatschappelijke omstandigheden, gevolgen van de kredietcrisis in beeld te krijgen. Als werkvorm is het diaconale spreekuur opgenomen (pag. 226-227).

Uit de ervaring van het arbeidspastoraat komen de volgende 10 punten als antwoord op de vraag wat kerken kunnen doen rond arbeid, werkloosheid en maatschappelijke nood.

1. Bezinning op de problematiek. Neem bijvoorbeeld arbeid, werkloosheid, of de kredietcrisis als uitgangspunt.
2. Studie van schrift en traditie in leerhuizen, werkgroepen en liturgische activiteiten.
3. Op verkenning gaan in eigen omgeving en de situatie in kaart brengen. Zijn er maatschappelijke noden aanwezig of te verwachten?
4. Een krachtenanalyse maken van de eigen parochie of gemeente. Wat is de geloofsgemeenschap waard? Wat heeft ze te bieden? Wat is de eigen draagkracht? Wat kan er gedaan worden?¹⁸
5. Aanbod ontwikkelen van bijeenkomsten rond bezinning of informatie:
 - vanuit de parochie,
 - in samenwerking met plaatselijke initiatieven,
 - zowel interkerkelijk als buitenkerkelijk.
6. Mensen met betaald vast werk dienen zich bijzonder open te stellen voor de situatie van mensen met flexibel werk, werklozen, mensen met een arbeidsbeperking of mensen in armoede situaties. Een fotoproject binnen de gemeente of parochie over werk dat mensen doen kan hierin behulpzaam zijn. Zie hiertoe het Handboek *Arbeid en Kerk* *Arbeid, zin en geloof* op pag. 176-177 en 382-384.
7. Concrete activiteiten rondom werk en duurzaamheid binnen de eigen economie van de geloofsgemeenschap in gang zetten, of ondersteunen en/of doorzetten; zoals een klussenproject, vrijwilligerswerk, duurzame kerk.

¹⁸ Ik verwijs naar de werkvorm 'Werkloosheid: wat hebben kerken te bieden?', afkomstig van een diaconale werkdag van het dekenaat Amsterdam, zoals verschenen in *Ondersteboven*, 24(2010)1, pag. 36-38.

8. Bijeenkomsten organiseren tussen werkenden en werklozen om ervaringen uit te wisselen. Let daarbij op het meedoen van jongeren en vrouwen.
9. Op zondag bij elkaar komen in de eredienst, elkaar voeden met het Woord en de Heer zelf, om op maandag te weten waarin wij kunnen geloven en wat wij mogen verhoppen.
10. De viering omstreeks biddag voor gewas en arbeid (maart), de Zondag van de Arbeid (rond 1 Mei) en dankdag voor gewas en arbeid (november) jaarlijks vieren. Landelijk bureau DISK maakt hier elkaar jaar werkmateriaal voor viering en gesprek voor (www.disk-arbeidspastoraat.nl). Het thema van 2008 staat stil bij de combinatie van betaalde arbeid, onbetaalde arbeid en zorg en is getiteld *In tweestrijd, hoe zorg en arbeid te combineren?*. Het thema van 2009 gaat over flexibel werk en heeft als titel *Flexibiliteit als deugd*. Het thema van 2010 gaat over werkloosheid en er is een uitstekende handreiking verschenen met als titel: *Werkloosheid: kerende kansen*.¹⁹

Hub Crijns
Landelijk bureau DISK

¹⁹ De handreiking *Werkloosheid: kerende kansen* is verschenen als special van het tijdschrift *Ondersteboven* van Arbeidspastoraat DISK, januari 2010, nummer 1, 74 pag. Prijs 2,50 excl. portokosten. Bestellen: landelijk bureau DISK, Luijbenstraat 17, 5211 BR 's-Hertogenbosch, 073-6128201; e-mail: info@disk-arbeidspastoraat.nl of via www.disk-arbeidspastoraat.nl

ECONOMISCHE CRISIS EN GEVOLGEN VOOR HET DAGELIJKS LEVEN

Inleiding van drs. Ria van Nistelrooij werkzaam bij stichting de Vonk te Tilburg. Instelling voor Katholiek Maatschappelijk Activeringswerk gehouden tijdens de tweede van de serie bijeenkomsten 'De economische crisis, de gevolgen en de diaconale inzet' op woensdag 10 maart 2010

Inleiding

Stichting de Vonk uit Tilburg beoogt een stem te zijn van kwetsbaren. De stichting speelt een voorhoederol in het opsporen van posities waarin mensen in de knel dreigen te komen. We proberen vrijwilligers hier een warm hart voor te laten krijgen en we noemen dat maatschappelijk activeringswerk. Hiermee voeren we diverse projecten uit en we geven trainingen. Ikzelf heb daarnaast vooral kwalitatief onderzoek gedaan naar armoede. Ik mag hier vanavond iets vertellen over de gevolgen van de economische crisis voor het dagelijks leven. Dat is een uitdaging voor me want ik ben geen econoom. Ik lees net als u de krant en kijk naar de tv en ik heb geprobeerd, met in mijn achterhoofd de verhalen van de mensen die leven op het minimum en die ik regelmatig spreek en interview, naar de crisis te kijken en u een analyse van onderop te bieden en op die manier hun ervaringen te verwoorden.

De opbouw van mijn verhaal

- De beeldvorming van de crisis: over wie gaat de crisis eigenlijk?
- De crisis ontvouwt zich als een drietrapsraket, banken, bedrijven, overheid.
- Wat is armoede? Definitie en dagelijks leven
- Drie kwetsbare groepen en de gevolgen voor deze drie groepen.
- Wat hebben deze drie groepen nodig?
- Steun van overheid, particulieren en kerk.

De beeldvorming van de crisis: over wie gaat de crisis eigenlijk?

Over wie gaat de berichtgeving in de kranten en op tv? Over wie lijkt het te gaan en wie worden uiteindelijk getroffen door de crisis? Dat is de lijn in mijn verhaal. Toen ik vroeg aan de mensen van onze werkgroep Armoede en Effecten op Kinderen een werkgroep van PROTA het Platform Regio Oss tegen Armoede, wat ze van de crisis merken, zeiden ze: ik weet het eigenlijk niet, het is altijd al sappelen, het is voor ons al jaren moeilijk. In eerste instantie lijkt de crisis niet over arme mensen te gaan. Een ultieme vorm van sociale uitsluiting? Niet mee doen maar wel de prijs betalen.

- Over wie gaat de crisis? Met de crisis hebben we allemaal te maken. Toch kun je gemakkelijk het gevoel krijgen dat wat zich daarginds afspeelt, gaat niet over mij als burger. Een wij/zij gevoel. Zij de bankiers die zich verrijken, wij de gewone burgers, die het nakijken hebben en de rekening betalen.
- Actief of passief betrokken? Ben je direct betrokken? Had je aandelen of spaargeld? Maak je je zorgen om de verhoging van de pensioenleeftijd? Bekijk je het vanaf de zijlijn, heb je je schaapjes op het droge of word je direct gedupeerd omdat je je baan kwijt raakt? Of heb je misschien niet eens het geld om een krant te kopen om over de crisis te lezen?
- Wat is je positie? Die positie is heel belangrijk, want het bepaalt ook hoe je naar de oorzaak kijkt, wie je misschien als zondebok aanwijst en hoe je oplossingen ziet. Ik wil met u kijken naar de positie van arme mensen, mensen die financieel kwetsbaar zijn.
- Toeschouwer of slachtoffer? Toen ik doorpraatte met de mensen van de werkgroep ging het al gauw weer over de waan van de dag. De dagelijkse sores, de eigen bijdragen ziektekosten, de hoge energierekening. Misschien kenmerkt het de crisis wel dat niet altijd meteen duidelijk is wie toeschouwer is en wie slachtoffer.

Drietrapsraket

De crisis ontvouwt zich als een drietrapsraket waarvan steeds een deel loslaat. Eerst trof het de banken, de financiële wereld, aandelen die kelderden, het vertrouwen zakte, de geldstromen stagneerden. Daardoor de bedrijven die in de problemen kwamen, inkrimpingen, ontslagen, consumenten die voorzichtiger worden in hun uitgaven. Tenslotte de overheid die de klappen op moet vangen. 35 miljard moet er bezuinigd worden. Het is eigen aan een drietrapsraket dat je steeds het volgende onderdeel niet kunt zien. Onvoorspelbaar hoe het geheel zich voltrekt. Ook een soort Zwaard van Damocles. Wat brengt het teweeg? Economen die elkaar tegenspreken. Dit brengt onzekerheid met zich mee. Hoe gaat de overheid dit oplossen en dus ook welke groepen worden getroffen? En dat heeft alles te maken met politiek.

De banken: In 2008 komen de banken in de problemen. Hub Crijns heeft de vorige keer die economie van de geldstromen zo mooi voor ons uitgetekend. Er gebeurt veel in korte tijd. ABN-Amro en Fortis worden genationaliseerd, de ING met miljarden gesteund. Spaargeldtegoeden worden gered. Dit ging niet over de armen. Die hebben geen spaargeld, hebben geen aandelen of beleggingen, hebben überhaupt geen geld op de bank staan. Maar ze worden wel de dupe als de overheid dadelijk die miljarden weer ergens vandaan moet halen. En als ze al een hypotheek hebben, blijkt het opeens een ondeugdelijk financieel product te zijn waarvan ze de gevolgen niet konden overzien en waar vooral hun financieel adviseur goed van is geworden.

Bedrijven. Het tweede deel van de drietrapsraket. Dan slaat de crisis neer op de 'echte economie'. Bedrijven krimpen in, er is minder vraag, er zijn minder investeringen, minder bouwprojecten, er worden minder auto's verkocht, ook toeleveringsbedrijven komen in de knel. Dit leidt tot gedwongen ontslagen, deeltijd ww, onzekerheid over baan, de zoveelste ontslagronde. Gaat dit dan over arme mensen? In de beeldvorming niet. Ze krijgen geen deeltijd-ww want in dat soort banen zitten ze niet. Als het hen al lukt om te werken, zitten ze aan de onderkant, in onzekere flexibele banen, in de schoonmaak, de post, in onduidelijke re-integratietrajecten, in tijdelijke contracten, ID-banen, in de sociale werkvoorziening, plantsoendienst, banen aan de rand van de arbeidsmarkt.

Bedrijven oftewel de 'echte economie'. Mensen zijn voorzichtig in uitgaven, er zijn minder bestedingen in toerisme, de horeca. Een koophuis wat niet verkocht wordt omdat de huizenmarkt op slot zit. Arme mensen hebben geen koophuis. Ze hebben geen luxe uitgaven, gaan niet op vakantie, gaan niet uit eten. Hebben überhaupt niet de keuze, de rek was er al jaren uit. Weer kan het idee ontstaan: dit gaat niet over ons. Maar ze merken wel dat alles duurder wordt. En ze ondervinden concurrentie wanneer meer mensen werkloos zijn en meer mensen aan een baan geholpen moeten worden, meer mensen aankloppen voor gemeentelijke steun of schuldhulpverlening.

De overheid: Zij heeft tot taak de gevolgen op te vangen. Ze kondigt aan dat er 35 miljard bezuinigd moet worden. 20 werkgroepen hebben zich gebogen over mogelijke bezuinigingen op diverse departementen. Hoe pakt dit uit voor toeslagen, voor studiefinanciering, voor kinderbijslag, de AOW, waar mensen met weinig geld meer afhankelijk van zijn? Prioriteiten in de bezuinigingen zullen dadelijk onderwerp van de verkiezingsstrijd zijn. Gemeenten ontvangen dadelijk 10% minder uit het gemeentefonds. In de gemeente Oss hebben ambtenaren de taak gekregen alvast voorwerk te doen om in 2011 tenminste 12,5 miljoen te bezuinigen. Uitgaven op gebied van welzijn, publieke voorzieningen, armoedebeleid, WMO, terreinen waar juist arme mensen het van moeten hebben, zullen niet aan het snoeimes ontkomen. Veel zal afhangen van de mogelijkheden van gemeenten, hoe rijk zijn ze, waar kan de OZB omhoog en vooral ook welke politieke keuzes worden daarin gemaakt?

Oss heeft nu een goed armoedebeleid. Ze hanteert de 120% norm van de bijstand om in aanmerking te komen voor voorzieningen. Zullen ze dat kunnen handhaven?

Armoede, definitie en dagelijks leven

Wat is armoede? Een veelgebruikte definitie is die van de Europese commissie. Mensen zijn arm wanneer de materiële, culturele en sociale middelen onvoldoende zijn om op een manier te leven die als minimaal aanvaardbaar wordt gezien in de samenleving waarin men leeft. De lage inkomensgrens ligt ongeveer op 105% van de bijstand. Mensen die hierop of hieronder zitten zijn arm. Het gaat dan om 545.000 huishoudens die arm zijn. 330.000 kinderen en jongeren die opgroeien in arme gezinnen. Cijfers van 2008. Risicogroepen geven meestal de oorzaak van armoede aan. Lage opleiding, alleenstaand, zorg voor kinderen, allochtoon en meteen ook de belemmering om met werk uit de armoede te komen. Ik noem dat de beperkende factor.

Wat is armoede? De eerste insteek van armoede is een te gering besteedbaar inkomen. Dit kan zijn een loon wat onder het minimum ligt, een volledige of aanvullende uitkering WWB, WAO of WIA of WAJONG of gehele of gekorte AOW. Men komt dan meestal uit op een bedrag dat ligt tussen de €900 en €1200, - per maand netto, afhankelijk van de samenstelling van het gezin. Hier moet alles van gedaan worden. Vaste lasten nemen een groot deel weg, soms wel 60 tot 70% van het inkomen. Armoede is overleven, niet alleen financieel, ook emotioneel en sociaal. Altijd nee zeggen tegen de kinderen, kinderen die gepest worden op school, wakker liggen van schulden, ruzie met pubers over geld, moe zijn. Armoede is ook stress veroorzaakt door de afhankelijkheid van instanties, angst dat er iets stuk gaat, steeds weer passen en meten en toch altijd tekort komen.

Drie kwetsbare groepen en de gevolgen voor deze drie groepen

Ik onderscheid met betrekking tot de crisis drie groepen die financieel kwetsbaar zijn. Dat onderscheid vind ik belangrijk omdat het de diversiteit onderstreept van armoede. Armoede kan schrijnend zijn, langdurig, met weinig perspectief. Armoede kan ook meer of minder crisis zijn. Kansarmoede, generatiearmoede of tijdelijke frictie armoede. Het zegt iets over de risico's met betrekking tot de armoede en hoe deze groepen ontzien moeten worden. Ik onderscheid de volgende groepen: de langdurig kansarmen, de nieuwe armen en de werkende armen. Ik geef typering per groep. Het zijn kwalitatieve duidingen. Er zijn overlappingsen en iemand kan tijdelijk tot een andere groep behoren. Je zou het drie uitingsvormen van armoede kunnen noemen.

Groep 1: De langdurig kansarmen. Kernwoord is overleven. Onder kansarmoede versta ik dat er één of meerdere factoren zijn die de armoede veroorzaakt hebben en in stand houden. De kans om aan de armoede te ontsnappen is daardoor beperkt. Uitkeringsafhankelijkheid door een arbeidshandicap, ouderdom, lage opleiding, een armoedecultuur die zich generaties voortzet, allochtone afkomst. Overleven is hier proberen steeds weer de maand rond te komen, de balans inkomsten, vaste lasten, vaak extra uitgaven en eventuele voorzieningen zien te houden. Het is de staat van armoede. Steeds weer dreigt dat uit balans te raken, door ziekte, door pech, door een voorziening waarbij iets mis gaat.

De crisis vormt voor deze groep een bedreiging voor dit evenwicht. Verlies aan koopkracht, stijging kosten, vermindering van voorzieningen. Dit in combinatie met de oorspronkelijke oorzaak van armoede die vaak zijn tol en ook kosten blijft eisen: scheiding, ziekte van kinderen, gedragsproblemen van kinderen, zorgen om familie in het thuisland, zwakbegaafdheid. De crisis zal voor een deel aan hen voorbijgaan. Ze zullen al geen krant hebben om het nieuws te volgen. Langdurige armoede doet iets met mensen. Er ontstaan armoedemechanismen, armoedegedrag wat op den duur een effectieve aansluiting met de

samenleving bemoeilijkt en het risico van sociaal isolement. Toeschouwer zijn is hier zich afsluiten en afgesloten worden.

Groep 2: De nieuwe armen. Kernwoord is hier acute nood, crisis. De zichtbare slachtoffers van de crisis. Werkloosheid, faillissement, pech, slachtoffer van de bureaucratie. Hier zie je de groep die je bij de voedselbank aan kunt treffen. Een tophypothek die eigenlijk al niet kon en dan gebeurt er iets wat extra energie en geld vraagt. Verlies van een baan, de komst van een volgend kind, een scheiding, faillissement. Inkomensterugval. Dan, het overzicht kwijt, de rekeningen stapelen zich op, incasso's, deurwaarders. Denken het zelf nog wel op te kunnen lossen. De ogen sluiten, de post niet meer open maken. Schaamte en wakker liggen tot men er helemaal niet meer uitkomt en men uiteindelijk aanklopt bij de schuldhulpverlening en de voedselbank.

De crisis kan bij deze groep de 'trigger' zijn die de neerwaartse spiraal in gang zet. Men past te laat het bestedingspatroon aan de veranderde situatie aan. Er is geen overzicht en soms ook geen inzicht. Dreigende huisuitzetting en afsluiting energie of executieverkoop en eten is de sluitpost. We zien de voorbeelden op RTL4 in 'een dubbeltje op zijn kant' of 'uitstel van executie'. Deze groep is gebaat met snel ingrijpen.

Groep 3: De werkende armen. Kernwoord is onzekerheid. De term geeft de problematiek al aan. Het is de groep die jaren aan het werk blijft in een gesubsidieerde baan zonder doorgroeimogelijkheden of die al jaar in jaar uit van het ene baantje naar het andere hopt of via integratie aan het werk moest in banen waar ze eigenlijk te goed voor zijn. Het gaat om administratief werk, schoonmaakbaantjes, werk in fabrieken, op uitzendbasis of kleine contracten zonder veel rechtszekerheid of secundaire arbeidsvoorwaarden. Ook WSW-ers behoren ertoe. Ook gaat het om veel jongeren zonder startkwalificatie. Deze mensen houden het hoofd boven water met hard en vaak onregelmatig werken. Ze zijn vaak moe en ziek omdat ze zich uit moeten putten in te zwaar werk. Er wordt op hen neergekeken door beter opgeleide collega's. Ik weet niet of u de staking van de schoonmakers van CSU hebt gevolgd. Het eerste wat men vraagt is respect. Dat tekent de positie van de groep.

Wisselende inkomsten in combinatie met tijdelijke afhankelijkheid van voorzieningen met alle gevolgen van dien voor belastingen en toeslagen, maakt dat het financieel heel onzeker is. Doordat ze net boven de grens zitten, komen ze niet in aanmerking voor extra's van de overheid zoals langdurigheidstoeslag. De zgn. armoedeval. Werken kost bovendien geld, voor vervoer, representatie, kleding. Je bent moe en hebt geen tijd om aanbiedingen af te gaan. Het is verborgen armoede want ze zijn toch aan het werk. Deze groep is het eerste die pineut als bedrijven zoals nu met de crisis noodgedwongen in moeten krimpen. Als ze thuis komen zitten rest een uitkering als ze die al krijgen. De eisen om een ww te krijgen zijn strenger geworden. Je komt eerder in de bijstand. Jongeren tot 27jaar krijgen al helemaal geen WWB-uitkering meer.

Wat hebben de groepen nodig?

Groep 1, de langdurig kansarme is gebaat met stabiliteit. Zowel in financiële zin, dat de koopkracht niet verder daalt. Dat vaste lasten en eigen bijdragen niet stijgen, alsook dat er niet steeds van alles verandert in hun situatie. Stabiliteit ook dat de oorzaak van armoede wordt erkend en ze niet steeds weer alles uit hoeven leggen als het om toekenningen gaat. Voorbeeld het gezin met meerdere gehandicapte kinderen dat veel extra kosten heeft voor bewassing en vervoer. Voorbeeld van de alleenstaande moeder met een kind met gedragsproblemen dat al jaren van het ene tehuis naar het ander gaat. Voorbeeld van de afgeschatte WAO-er met af en toe pijn of uitval. Deze groep staat onderaan de rij van mensen die misschien ooit weer door werk in hun inkomen kunnen voorzien. Deze groep verdient zorg van een zorgzame samenleving.

Groep 2 de nieuwe armen hebben snelle hulp nodig. De hulp komt bijna altijd te laat. Belangrijk is dat de woningbouwstichting en energiebedrijven weten wat er speelt, dat er betalingsregelingen worden getroffen. Schuldhulpverlening heeft nog altijd hele lange wachtlijsten en je komt niet zomaar in aanmerking. Heb je geluk dat je in de wettelijke schuldsanering komt (WSNP), dan worden je schulden gesaneerd en ontvang je een leefgeld wat voor een gezin zo'n €50,- tot €75,- per week bedraagt. Dat betekent een hard gelag, maar mensen zijn vaak al heel gelukkig dat er geen deurwaarders meer komen en dat de rust is weergekeerd. Het is 3 jaar lang op een houtje bijten en dat lukt niet iedereen. In de tussentijd kan noodhulp veel goed doen. Deze mensen moeten een nieuwe balans zien te vinden.

Groep 3: De werkende armen. Er moet meer oog komen voor deze groep. Ze kunnen hun belangen moeilijk behartigen, moeilijk staken want het zijn individuele situaties, niet altijd legaal. Denk maar aan de tuinbouw of de schoonmaak. Ze zijn geen lid van de vakbond want dat is te duur. Meer opleiding zou hen meer perspectief geven als dat tenminste hun ambitie is. Banen moeten lonen en om armoedeval te voorkomen zou de %grens van gemeentelijke voorzieningen omhoog moeten naar tenminste 120% van de bijstand.

Steun van de overheid, medeburgers en de kerk

Hoe kan de overheid in haar beleid meer rekening houden met alle drie deze kwetsbare groepen? In de bezuinigingen dienen deze groepen te worden ontzien. Inkomsten dienen gegarandeerd te zijn. Tevens niet bezuinigen op de toeslagen, niet snijden in publieke voorzieningen, buurtvoorzieningen, subsidies, WMO. Een goed armoedebeleid handhaven. Extra toezien op kwijtschelding belasting. Tegengaan van niet-gebruik.

Wat kunnen medeburgers doen in de crisis? Solidair blijven, de politiek beïnvloeden door bewust stemgedrag, hun oordeel vasthouden, particulier initiatief ondersteunen door als vrijwilliger bij de voedselbank of een stichting leergeld te werken. Stichting PROTA in Oss zet bewustwording in gang en komt op voor de belangen van mensen die het financieel zwaar hebben. We zijn bezig een maatjesproject voor arme gezinnen in Oss op te zetten. Als vrijwilliger een stukje meelopen, met iemand die in de knel zit. Gewoon goede initiatieven bedenken als burger. Een kerstmarkt, ruilbeurs.

De kerk in de crisis: Het particulier initiatief zoals hierboven genoemd ondersteunen. Spreken over armoede, een avond zoals deze, preken op de preekstoel, aandacht vragen voor de problematiek en kleur bekennen. Maar ook de kerk als open huis. Waar mensen terecht kunnen in een oecumenisch inloophuis bijvoorbeeld. Van de Arme Kant van Nederland kennen we de slogan: Helpen onder protest. Help, maar doe dit niet stilzwijgend, signaleer en doe verslag van je activiteiten, zodat de politiek weet waar de knelpunten zitten. Je kunt als kerkelijke vrijwilliger helpen met budgetbeheer of nazorg bieden na een schuldenperiode. Tenslotte een aanbeveling: in het boekje Armoede is niet Gods probleem staan mooie voorbeelden van diaconale inzet. En de website www.rkdiaconie.nl heeft een aparte pagina over armoede. Doe er uw voordeel mee!

Ria van Nistelrooij
Stichting de Vonk

ECONOMISCHE CRISIS EN WAT DOEN WIJ ALS GELOOFSGEMEENSCHAP?

Inleiding door George Zeegers, pastor van de Titus Brandsmaparochie in Oss tijdens de derde bijeenkomst in de serie bijeenkomsten 'De economische crisis, de gevolgen en de diaconale inzet' op woensdag 23 maart 2010

Inleiding

Hub Crijns heeft ons vooral de economische kant laten zien, Ria van Nistelrooij heeft ons laten zien op wie die crisis drukt of gaat drukken. Niet de banken, niet het bedrijfsleven, maar de overheid mag de schade opruimen. En de overheid kan niet anders dan of belasting verhogen of bezuinigen op voorzieningen. En dat zal vooral gevoeld worden door de armen. Ik wil u vanavond allemaal dingen vertellen die u allang weet. Eerst iets over geloven en zorg voor armen, over diaconie dus... Vervolgens iets over armen/armgemaakten. Dan nemen we een kop koffie of thee en gaan in groepen uitwisselen wat onze praktijk is. Daarmee komen wij terug en wil ik u de nieuwe tien geboden meegeven.

DE KRISIS EN DE KERK

De ziel van de Schrifttraditie

Vanavond gaat het over onze rol als mensen van de Kerk in dit geheel.

En onder kerk versta ik de gemeenschap van mensen die zich laat inspireren door Jezus van Nazareth en die wil staan in de christelijke traditie. En naast de levende traditie is daar de geschreven traditie zoals die ligt opgeslagen in onze H. Schrift.

Een grote lijn die door de H. Schrift loopt is het profetisme.

In het eerste Testament zijn het vooral de profeten die Israel bij de les houden. De profeten zijn geen voorspellers of wonderdoeners, maar zij zijn de grote mensen van het visioen: het visioen waar Israel zich aan gewaagd had, mee op pad gegaan was in haar geschiedenis van volk van God. Dat visioen van Israel wordt bondig samengevat - bijna als een refrein door de profetische geschriften heen - in het woord Gerechtigheid en is concreet geworden in de zorg voor de arme: de weduwe, de wees en de vreemdeling. Die drie: degenen die de minste bescherming kenden binnen de maatschappij van die dagen. Aan die zorg voor de armen lees je af of de samenleving wel is zoals God die wil.

"Ik heb de ellende van mijn volk in Egypte gezien, zijn jammerklachten gehoord; Ik ken zijn lijden. Ik ben afgedaald om hen te bevrijden...." Zo hoort Mozes in de woestijn vanuit het brandende braambos (Ex.3, vs 7).

Ook in het tweede Testament gaat het om het visioen van God en mens. Jezus spreekt over zijn visioen in de termen van Rijk van God, Rijk der Hemelen, het Rijk van mijn Vader; en wat zien we Hem doen? Zieken genezen, melaatsen, blinden, doven, zelfs doden opwekken. Jezus is niet de grote wonderdoener, maar de grote goeddoener; Hij haalt de mensen er weer bij, zo dat ze in de gemeenschap weer een plek hebben.

Diaconie

De beginnende Jezus beweging zoals we die kennen uit de Handelingen der Apostelen is hier heel duidelijk over. 7 Diakens werden in de kerk van Jeruzalem door de apostelen aangesteld om hen de zorg voor de ondersteuning van weduwen en wezen van de schouders te nemen, zodat zij zich meer konden wijden aan gebed en de prediking van het evangelie. Daarmee is de diaconie – naast het apostelambt – het tweede ambt in de beginnende kerk. De kerk van alle tijden heeft de zorg voor de armen als haar hart beschouwd. Niet dat de hiërarchische bovenbouw van de kerk altijd zo'n inzet toonde, maar de gewone gelovige heeft weet van deze kerntaak. Zoals in het aardige verhaal van Laurentius, die van de Romeinse keizer het bevel kreeg om de schatten van de kerk af te geven aan de keizer. Hij verkocht die kerkschatten en verdeelde het geld onder de armen en toen de

belastinggaarders kwamen wees hij naar de armen en zei: "zie daar de schatten van de kerk." De armen, de schatten van de kerk!

Opmerkelijk dat de reformatoren – zeker Calvijn – die de hiërarchische organisatie van de kerk radicaal veranderden door het priesterschap af te schaffen en in de calvinistisch richting ook elke hiërarchieke structuur, het diaconaat als ambt in de kerk behielden. Dat zegt hoe sterke papieren het diaconaat, de diaconie in onze christenkerk heeft.

Zorg een taak van de Staat

De tweede wereldoorlog bracht grote veranderingen: economisch maatschappelijk, maar ook in het denken over samenlevingstaken en de taak van de overheid. Vooral onder invloed van het socialisme werden veel kerkelijke taken tot staatsstaken. Het onderwijs, gezondheidszorg, de zorg voor het maatschappelijke welzijn in z'n vele vormen. Met de wet van Drees, de AOW in 1962, de invoering van de bijstandswet door Marga Klompé en even later de WAO, de Wet op de Arbeidsongeschiktheid, werd de verzorgingsstaat voltooid. De zorg voor de armen werd een staatsaangelegenheid. De kerk heeft zich daar toen sterk tegen verzet, omdat haar een wezenlijke taak werd ontnomen. Sinds de invoering van de bijstandswet is in vooral de katholieke kerk de diaconie in een moeilijk vaarwater gekomen.

ARMOEDE

a. Armen/armoede

De vraag komt dan natuurlijk: wie is arm? En waarom zien we ze niet? Ria van Nistelrooij heeft daar de vorige keer al iets over gezegd. Armoede kun je op veel manieren definiëren. Ik wil uitgaan van de definitie van de Europese Unie: "Men is arm als de beschikbare middelen zo beperkt zijn, dat men buitengesloten is van een manier van leven, die als minimaal aanvaardbaar wordt gezien in het land waar men leeft."

In deze definitie worden bepaalde dingen duidelijk gezegd:

1. Armoede moet je bezien binnen de context waar binnen mensen leven. Armen in Nederland leven niet in een tropisch land, hier moet je een huis en verwarming hebben en dikke kleren. Wij leven in een land waar de mobiliteit groot is, waar families ver uit elkaar wonen, waar kinderen ver weg gaan wonen, waar ieder zich moet kunnen verplaatsen. Wij leven in een land waar je je moet informeren, want je wordt geacht heel veel informatie te hebben en veel te weten; je moet dus toegang hebben tot de informatiemogelijkheden. Wij leven in een land waar de samenleving behoorlijk geïndividualiseerd is, waar vroegere groepsverbanden verdwenen zijn en ieder dus z'n eigen leven leidt. Nou die context kunnen we zelf aanvullen. Kort gezegd: Armoede in Nederland is armoede in dit huidige rijke Nederland.

2. Armoede in een rijk land heeft te maken met buitengesloten worden. En wie buiten staat die zie je doorgaans niet en hoor je doorgaans niet. Armoede in een rijk land is onzichtbaar en onhoorbaar.

3. Als je iets niet goed kunt zien, moet je een bril opzetten of je bril poetsen als die beslagen is. Het feit dat wij geen weet hebben van armoede in ons land, ligt niet aan de armen, maar aan de manier waarop wij, welvarende burgers en kerkgangers kijken. Natuurlijk arme mensen lopen niet te koop met hun armoede; niemand heeft een bordje voor z'n hoofd met "ik ben arm"; maar daarom is er wel armoede.

b. Onzichtbaarheid

Ik wil een paar dingen zeggen rond die onzichtbaarheid.

1. In het algemeen moet je stellen dat iemand die langere tijd moet leven met een minimum uitkering, arm is. Hij of zij gaat niet dood van de honger, maar zij of hij is arm. De minimum uitkering is het echte minimum! Met minder kun je niet leven in dit land. Dat is officieel zo. Maar wij - de doorsnee burgers- denken: het is niet veel maar wel zoveel dat je net alles kunt doen wat nodig is. Nou, dat is niet waar. Het is zo weinig dat je met nog minder niet meer leven kunt in dit land. Dat is het eerste wat er te doen is: erkenning van armoede en

erkenning dat de minimum uitkering te laag is, niet voldoende is en dus verhoogd moet worden. Daar zijn natuurlijk wel uitzonderingen op, maar een eerste punt is: helder en klaar zien dat een uitkering het absolute levensminimum is en dus te laag om er in onze samenleving bij te horen. Armoede wordt gemaakt en armen zijn armgemaakt! Bij veel mensen die langer van een minimum moeten leven ontstaat steeds meer schuld en het ultieme vervolg is huisuitzetting en dakloosheid. Die zien we dus helaas ook toenemen. (Het gaat om 830.000 huishoudens in Nederland, dat is 15% van de Nederlandse bevolking.)

2. Een tweede punt om op te merken als het gaat over de onzichtbaarheid van armoede is: het ligt niet aan de armen, het ligt aan ons dat we ze niet zien, zei ik zonet. Als we uitsluiting constateren, dan is het de samenleving die uitsluit, dan zijn wij het die uitsluiten. Als op een verjaardag het gesprek gaat over de vakantietrip, of over de auto, over aanschaf van nieuwe spullen, of over de tennisclub, dan is het familielid met een uitkering stil, die hoor je niet.

Als je in de kerk mensen een prettige vakantiereis toewenst of bidt voor behouden terugkomst voor allen die op reis gaan, dan bidt je niet voor degenen met een uitkering, want die hebben wel vakantiegeld maar geen vakantie.

Als de school 50 jaar bestaat en een reünie organiseert, dan zul je daar alleen de mensen met een baan tegenkomen. De anderen en zeker die langduriger een uitkering hebben, komen niet, want ze hebben geen verhaal, ze hebben geen woord.

Als een bedrijf een advertentie zet in de krant om nieuwe medewerkers, zal het weinig uitkeringsgerechtigden bereiken, want die hebben geen krant.

Als mensen spreken of schrijven over 'uitkeringstrekkers', dan verdwijnen uitkeringsgerechtigden uit ons zicht. Het taalgebruik en hoe men spreekt over mensen die afhankelijk zijn van een uitkering, maakt dat je ze niet zult horen en niet zult zien.

Als het officiële regeringsbeleid en vervolgens ook het gemeentelijk beleid zich bijna uitsluitend druk maakt over misbruik van uitkeringen en zo dus alle uitkeringsgerechtigden uitmaakt voor fraudeurs, ze allemaal een stempel opdrukt dan worden ze onzichtbaar, dan vind je ze niet, want niemand laat zich voor profiteur of fraudeur uitmaken.

Mijn stelling luidt: de kerk moet de onzichtbaarheid van armoede helpen opheffen. Dit kan door zichzelf 'arm-vriendelijk' te maken en vervolgens in staat te zijn samen met de armen armoede op de agenda van de samenleving te krijgen!

III. Tien geboden voor mensen uit de kerk die actief zijn in de diaconie

1. Elk diaconaal werk richt zich op de nood van de medemens én op onrecht in de samenleving waardoor die nood ontstaat. Het individuele heeft altijd een maatschappelijke kant. Die twee, de individuele persoon én de samenleving waarin hij/zij leeft, gaan altijd samen. Die moeten dus bij elkaar gehouden worden in ons denken en ons doen.
2. Diaconaal werk begint per se met contact met de mens. Alleen die medemens kan aanduiden wat nodig is, hoe de nood er uit ziet en daardoor ook zicht geven op de oorzaken en structurele kanten. De mens in nood is dus degene die de richting aangeeft voor een kerk, die diaconaal wil zijn. Dat geldt voor elk diaconaal werk.
3. Elk mens in nood staat in een gevecht: een strijd om overleven, om menselijke waardigheid, om recht. Deelnemen aan die strijd, strijdmakker worden, is meestal veel belangrijker dan proberen die nood te lenigen. Dat laatste zal trouwens meestal niet kunnen of je mogelijkheden ver te boven gaan.
4. Een parochie/gemeente moet open willen staan voor noden, en ieder kerklid kan meehelpen die openheid te creëren.
5. Elk contact begint dicht bij huis. Je vindt armgemaakten vaak al in je familie, in je straat. Een diaken heeft open ogen.
6. Aankloppen bij de eigen organisaties van uitkeringsgerechtigden en hen vragen naar situatie en mogelijke inzet: hen vragen welke vraag ze hebben aan de kerk.
7. Belangrijk is de terugkoppeling naar je parochie/gemeente, zodat het contact dat jij hebt, ook het leven van de gemeenschap kan verruimen.
8. Ieder mens neemt deel aan de maatschappelijke discussie vanuit zijn/haar eigen positie. Hoe kies jij daar positie? Tijdens de verjaardagspraat en burenpaat, praat van collega's, de agenda van je buurtvereniging, je politieke partij, de school of club van je kinderen etc.
9. Het liefste wat we doen is mensen in nood helpen. Dat kan op veel manieren, maar we moeten ons altijd goed realiseren dat liefdadigheid geen oplossing is en de hulpbehoevende altijd beschaamt, want altijd moet hij/zij met zijn/haar ellende naar voren komen.
10. Nood lenigen is vaak noodzakelijk, maar helpen van een diaken gaat altijd onder protest bij de instanties die het aangaat.

BIJLAGEN

Verslag uit de 4 subgroepen op de derde bijeenkomst d.d. 23 maart 2010

Vraag 1:

Wat gebeurt er aan diaconie in de diverse parochies? (per parochie gebundeld)

1. Heeswijk Dinther:

- Het Lichtpunt: dit is een hulpdienst van de gezamenlijke kerken in Heeswijk-Dinther voor mensen in (financiële) problemen. Daaromheen zit een lichtcirkel van vrijwilligers. Men probeert geld te werven en bekendheid te krijgen.
- Samenwerking tussen verschillende kerken/parochies en de gemeente Bernheze rond de WMO.

2. Heesch: Petrus-Emmausparochie

- Tocht met een Missie; Stichting PEP voor Roemenië
- Diaconie in de Liturgie. In het jaarlijkse weekend diaconie wordt aandacht besteed aan de werken van barmhartigheid, armoede, bijna thuishuis. Aan de hand van Bijbelverhalen en/of een spreker.
- Er zit een diaconaal element in de eerste communievoorbereiding, ook bij de vormselvoorbereiding bijvoorbeeld een wereldmaaltijd, milieuzaken, mondiale voetafdruk
- Een samenwerking van zeven dorpse parochies: er gebeurt nog weinig maar er is wel een opvallend initiatief: jongeren zijn druk bezig met het opzetten van een voedselbank.

3. Wijchen: parochie de Hoeksteen

- Diakonaal beraad vanaf 1995. Aandacht voor zieken en nabestaanden
- Inloopcafé 1x per 2 weken
- Steunpunt alleenstaande vrouwen, gescheiden en bijstand
- Initiatief voor kringloopwinkel. Voedselbank, 185 kerstpakketten
- Vluchtelingen intercultureel platform, met PKN
- MOV Wijchen wereldwijd, met PKN

4. Gemert: Parochie Gemert-de Mortel

- Diakonaal beraad, vertegenwoordiger ziekenbezoek Multiculturele werkgroep vluchtelingen
- 1x per 6 weken opstarten van een middag voor mensen in armoede.
- Werkgroep de Samaritaan. Armoededebat, zet gemeente in beweging

5. Ammerzoden/Bommelerwaard:

- Diaconie, ziekenzorg
- In de kerken wordt geld ingezameld voor de voedselbank in Zaltbommel.

6. Oss Titus Brandsma Parochie

- Diakonaal Beraad. Vooral bewustwording. We proberen het uit te dragen naar andere beraden.
- De lezingencyclus economische crisis
- Fairtrade-duurzaamheid
- Oecumenische denktank o.a. opzet inloophuis met andere parochies
- Samenwerking met Dichterbij, organisatie voor mensen met verstandelijke beperking
- Lunchbijeenkomst het trefpunt
- Vertegenwoordiging in PROTA en solidariteitsfonds: bewustwording en gemeente attenderen. Werkgroep Armoede en Effecten op Kinderen

7. Berghem:

- Vincentiusvereniging
- Diaconie, die bestaat uit diverse werkgroepen

8. Veghel:

- Hulpdienst Diaconie. Dit is een steunpunt samen met de PKN
- 120 vrijwilligers. Stuurgroep en dagelijks bestuur
- Telefoon dienst, bezoek dienst, vervoer, klussen, tuinonderhoud.
- Ze timmeren aan de weg
- Caritas €12.000 RK Armenfonds van Veghel,
- Schuldhulpverlening, overleg over individuele gevallen, kerstpakketten
- Maatjesproject, opgestart door de Vonk, voor lichamelijk gehandicapte jongeren
- Goede contacten met gemeente, woningbouw en voedselbank
- Bezoekdienst, rouwbegeleiding en jaarlijkse cursus

9. Paaskerk Oss PKN kerk De Paaskerk kent 9 speciale diakenen

- Zending, Werelddiakonaat en Ontwikkelingssamenwerking (ZWO)
- Ondersteunen van voedselbank en vluchtelingenwerk
- Fairtrade parochie. Jongeren naar Roemenië en Mozambique.
- De diaconie zoekt contact met mensen die hulp kunnen gebruiken. De eerste weg, verwijzen, eventueel financiële handreiking. In het zoeken gaat veel energie zitten. Je mag spelen met criteria, anders dan de overheid, ook in het verborgene.
- Kerstpakketactie, speciale collecte, samen met Voedselbank en gemeente.
- Bezoek aanbieden coördinator pastoraat. Open ogen en oren voor signalen, die doorgeven aan voorganger of de diaconie.
- Afgelopen jaar is voor de tweede keer Tussen de Feesten gehouden (tussen Kerst en Oud- en Nieuwjaar) voor mensen die behoefte hadden aan gezelschap.
- De oecumenische denktank is bezig met het bekijken of een inloophuis haalbaar is.

10. Tilburg: Frater Andreasparochie te Tilburg

- Er zijn twee beraden. Pastoraal: in de gemeenschap zelf. Er wordt een fruitzondag gehouden. Mensen kunnen fruit mee nemen naar de kerk. Hiervan worden fruitmandjes gemaakt en rond gebracht naar de zieken. Diakonaal: voor de hele maatschappij.
- Inlooplunch voor de hele wijk, het eten wordt geregeld.
- NoodZaak: contactpersonen kunnen dag en nacht gebeld worden voor hulp.
- Een MOVgroep met bv. vastenactie, projecten Derde Wereld
- In vastentijd: wekelijks mogelijkheid tot mee-eten *vastensoep*. Van tevoren aanmelden. Kosten deelname € 5,-. Hiermee wordt het vastenpotje gespekt.
- Eftelingactie voor kinderen (airmiles inzamelen om kaartjes Efteling te kopen)
- Goede Vrienden: Maatjesproject ex-psihiatrische patiënten.
- Begeleiding naar voedselbank
- Kerstpakketten, Kerst-In
- Uijtjehuisje voor mensen met verlieservaringen
- halve dag per week *inloophuis*, 500 m. van de weekmarkt, open van 12.15-17.00 uur, soms worden er ook groepen uitgenodigd.

11. De Vonk uit Tilburg: Instelling voor Maatschappelijk Activeringswerk.

- De Vonk biedt de diaconie ondersteuning (ondermeer door subsidie te verstrekken) Kerk laten zien in de samenleving.
- Afstand tot het bisdom: er is weinig actieve ondersteuning vanuit het bisdom. Ook los van het geloof maar het gevoel van rechtvaardigheid verbindt.
- Kerk/gelovige en manifestatie in de politiek is moeilijk.

Vraag 2:

Wat merkt u van de economische crisis? Hoe gaat u daarmee om?

Groep 1: Punten van belang

1. Belang van contacten met de gemeente en instanties, woningbouwvereniging, cliëntenraad en sociale dienst
2. Initiatieven nemen en je dan weer terugtrekken
3. Preventief werken, vooruitblikken
4. Naar buiten treden!
5. Samenwerken

Groep 2: Wat merkt u van de economische crisis? Opmerkingen:

- Je realiseert je dat er extra werk, extra inzet gevraagd wordt.
- Moeilijk om er achter te komen wie extra getroffen wordt door de crisis. Wie heeft hulp nodig? Welke hulp hebben ze nodig? Armoede vaak in het verborgene: bijvoorbeeld ZZP-ers kunnen nergens aanspraak op maken.
- Zoeken in netwerken bijvoorbeeld scholen, voorbeeld van de schoolreizen en de kosten daarvan. Daar wordt verschillend over gedacht, iemand brengt het probleem van de privacy naar voren.
- Men probeert zo lang mogelijk de schijn op te houden. Je moet keuzes maken in activiteiten en kosten.
- Onderwerpen aanroeren in parochieblad of overweging. (af en toe een minimale reactie...)
- Als kosten eerste communie een bezwaar zijn, neem dan contact op met de pastor.
- Er voor uit komen, laten horen.
- Ook de KBO vraagt mensen die de contributie niet kunnen betalen om contact op te nemen. Dat is ook voor koren mogelijk. De actie kerkbalans: er wordt een redelijke bijdrage verwacht. Wanneer iemand geen bijdrage geeft, wordt navraag gedaan en eventueel verwezen naar de diakonie. Suggestie: je kunt een bijdrage naar draagkracht vragen.
- Hoe kom je in contact als je structureel iets wilt doen? Incidenteel kan al heel veel betekenen! Deur aan deur (vergelijk Z3) Bezoekgroepen.
- Het zit niet altijd in geld. Armoede is lijden aan het leven.
- Cursus presentie: gehoord worden, erbij horen, niet altijd moeten smeken.
- Een kerngroep die nadenkt over de diaconale grondhouding, daarmee de parochie ingaat.
- Contact zoeken met de mensen om wie het gaat. Naar de politiek?
- Samenwerking met andere parochies.
- Laten zien dat mensen tellen, dat mensen welkom zijn. Kinderen vormen ook een moeilijke groep.
- Structureel aan de hand van bijvoorbeeld jaarlijks een weekend diakonie of rond de WMO of gemeenteraadsvergaderingen.

Groep 3:

Vragen:

- Hoe herken en bereik je de doelgroep?
- Kan de crisis ook een zegen zijn?
- Hoe gaan we om met de gevolgen van de crisis voor b.v. een Stichting Leergeld (minder te besteden)?

Suggesties:

- Bedrijven "moeten" duurzaam ondernemen. Daar kun je ze op aanspreken (b.v. Stichting Leergeld).
- Laten we de talentenkringen blijven stimuleren.

- Er zijn gemeentes die hypotheek overnemen en die bewoners huur aan hen laten betalen.
- Er zijn sociale diensten die budgetteringscursussen aanbieden.

Groep 4:

Gevolgen economische crisis:

- Vraag: wat doet het bisdom?
- Toename schuldenproblematiek. We geven iets extra's bovenop het leefgeld. Ook geld uitlenen. Een deel terugbetalen en de rest schenken
- Grotere spanningen, werkloosheid, kariger leven, in de vakantie doorwerken
- Nieuwe armen, onzichtbaarheid, jonge gezinnen met een koophuis.
- Jongeren tot 27 jaar krijgen geen bijstand meer, ze gaan ondergronds of vallen terug op hun ouders.

Algemeen:

- Nieuwe armen zijn jonge gezinnen met koophuis, jongeren onder de 27 jaar. Doelgroep zijn ook kinderen.
- Er wordt gesignaleerd dat er meer gebruik is, bijvoorbeeld van Stichting Leergeld terwijl er anderzijds minder sponsoring is.
- Hoe kunnen we groepen bereiken? Armoede is vaak onzichtbaar. We zouden meer kennis willen hebben over armoede. De Vonk geeft trainingen 'armoede onder de loep'.
- Samenwerken is belangrijk. Goede contacten onderhouden met sociale dienst, woningbouwvereniging, cliëntenraad, zelforganisaties.
- Treed zelf naar buiten! Timmer aan de weg! Helpen onder protest!